

**XALQARO INVESTITSIYA HUQUQIDA EKSPROPRIATSIYA:
NAZARIY-HUQUQIY ASOSLAR, AMALIYOT VA ZAMONAVIY
YECHIMLAR**

G'offorova Kamola Shuxrat qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti Yuridik klinikasi uslubchisi

Email: gofforovakamola2020@gmail.com

KIRISH

Xalqaro investitsiya huquqi zamonaviy xalqaro iqtisodiy huquqning mustaqil va jadal rivojlanib borayotgan tarmoqlaridan biridir. Globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, kapital harakatining erkinlashuvi hamda transmilliy investitsiyalar hajmining oshib borishi davlatlar va xorijiy investorlar o'rtasidagi huquqiy munosabatlarni aniq, barqaror va bashorat qilinadigan tarzda tartibga solishni taqozo etmoqda.

Mazkur munosabatlar tizimida ekspropriatsiya instituti alohida o'rin egallaydi. Ekspropriatsiya masalasi bir tomondan davlatning suveren huquqlarini amalga oshirishi bilan, ikkinchi tomondan esa xorijiy investorlarning mulkiy va iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish zarurati bilan chambarchas bog'liqdir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, aynan ekspropriatsiya bilan bog'liq nizolar xalqaro investitsiya arbitrajida eng murakkab va keng tarqalgan nizolar sirasiga kiradi. Xalqaro investitsion nizolarni ko'rib chiquvchi arbitrajlar amaliyotida eng ko'p uchrovchi ushbu nizolarning asl

Ushbu tezisda xalqaro investitsiya huquqida ekspropriatsiya tushunchasining nazariy-huquqiy mazmuni, uni tartibga soluvchi xalqaro va milliy qonunchilik

mexanizmlari, ekspropriatsiyaning zamonaviy adolatsiz shakllari, xalqaro investitsion arbitraj amaliyoti misolida tahlil qilinadi hamda ilg'or xorijiy tajriba asosida ushbu muammolarni bartaraf etish yo'llari yoritiladi.

I. XALQARO INVESTITSIYA HUQUQIDA EKSPROPRIATSIYA TUSHUNCHASI VA UNING HUQUQIY TABIATI

Xalqaro investitsiya huquqida ekspropriatsiya deganda, qabul qiluvchi davlat tomonidan xorijiy investor mulkiga yoki investitsiyasiga nisbatan majburiy xarakterga ega bo'lgan choralar ko'rilishi, natijada investorning mulkiy huquqlari yoki investitsiyadan iqtisodiy foyda olish imkoniyatining to'liq yoki qisman yo'qotilishi tushuniladi.

Ekspropriatsiya faqat mulkni bevosita musodara qilish yoki milliyalashtirish bilan cheklanmaydi. Xalqaro huquq doktrinasi va arbitraj amaliyotiga ko'ra, investitsiyaning iqtisodiy qiymatini deyarli yo'qqa chiqaruvchi normativ-huquqiy cheklovlar, litsenziyalarni bekor qilish, haddan tashqari soliq yuklamalari joriy etish kabi holatlar ham bilvosita ekspropriatsiya sifatida baholanishi mumkin.

Ekspropriatsiya odatda ikki asosiy turga bo'linadi: to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita ekspropriatsiya. To'g'ridan-to'g'ri ekspropriatsiya davlat tomonidan investor mulkining ochiq va rasmiy ravishda egallab olinishi bilan tavsiflanadi. Bilvosita ekspropriatsiya esa mulk huquqi formal jihatdan saqlanib qolgan bo'lsa-da, davlatning tartibga soluvchi choralari natijasida investitsiya o'z iqtisodiy mazmunini yo'qotishi bilan namoyon bo'ladi.

Xalqaro huquqqa muvofiq, ekspropriatsiya faqat jamoat manfaatlari yo'lida, kamsitmaslik prinsipi asosida, qonuniy tartibda va investor foydasiga tezkor, yetarli hamda samarali kompensatsiya to'langan taqdirda qonuniy hisoblanadi.

II. XORIJIY DAVLATLAR QONUNCHILIGIDA EKSPROPRIATSIYANI TARTIBGA SOLISH

Ko'pgina davlatlar konstitutsiyalarida mulk daxlsizligi prinsipi mustahkamlangan bo'lib, ekspropriatsiya faqat istisno holatlarda qo'llanilishi mumkin. Masalan, Germaniya Federativ Respublikasi Asosiy Qonunining 14-moddasiga muvofiq, mulk jamoat manfaatlariga xizmat qilishi lozim va ekspropriatsiya faqat qonun asosida hamda adolatli kompensatsiya to'langan taqdirda amalga oshiriladi.

Amerika Qo'shma Shtatlari huquq tizimida esa ekspropriatsiya masalasi Konstitutsiyaning Beshinchi tuzatishida mustahkamlangan "taking clause" orqali tartibga solinadi. Unga ko'ra, davlat mulkni jamoat ehtiyojlari uchun olib qo'ygan taqdirda, mulk egasiga adolatli kompensatsiya to'lash majburiyatini oladi.

Rivojlanayotgan davlatlar qonunchiligida ham xorijiy investitsiyalarni himoya qilishga alohida e'tibor qaratilib, investitsiyalarni milliylashtirish yoki musodara qilish xalqaro majburiyatlarga qat'iy rioya etilgan holda amalga oshirilishi belgilangan.

III. EKSPROPRIATSIYANING ZAMONAVIY ADOLATSIZ HOLATLARI VA XALQARO INVESTITSION AMALIYOT

Zamonaviy investitsiya amaliyotida bilvosita ekspropriatsiya bilan bog'liq nizolar alohida dolzarblik kasb etmoqda. Davlatlar tomonidan ekologik xavfsizlik, sog'liqni saqlash yoki milliy manfaatlar asosida qabul qilinayotgan ayrim normativ qarorlar investorlarning legitim kutishlarini buzib, investitsiyaning iqtisodiy qiymatini sezilarli darajada kamaytirib yubormoqda.

Xalqaro arbitraj amaliyotida Metalclad v. Mexico ishida mahalliy hokimiyat tomonidan ruxsatnomalarning berilmasligi investor faoliyatini amalda imkonsiz holga keltirganligi sababli bilvosita ekspropriatsiya sifatida baholangan. Tecmed v. Mexico ishida esa litsenziyaning uzaytirilmasligi investor huquqlarining buzilishi sifatida e'tirof etilgan.

Shuningdek, Yukos v. Russia ishida davlat tomonidan soliq va ma'muriy choralar orqali kompaniya faoliyatining izdan chiqarilishi noqonuniy ekspropriatsiya sifatida baholangan. Ushbu ishlar davlatning tartibga solish vakolatlari cheksiz emasligini ko'rsatadi.

IV. ADOLATSIZ EKSPROPRIATSIYAGA QARSHI XALQARO YECHIMLAR VA ILG'OR TAJRIBA

Xalqaro investitsiya huquqida adolatsiz ekspropriatsiya holatlarining oldini olish maqsadida ikki tomonlama va ko'p tomonlama investitsiya bitimlari muhim

ahamiyat kasb etadi. Ushbu bitimlarda ekspropriatsiya tushunchasi aniq belgilab qo'yiladi va davlatning javobgarlik chegaralari mustahkamlanadi.

ICSID doirasidagi investitsion arbitraj mexanizmi investorlar huquqlarini himoya qilishda muhim vosita hisoblanadi. Arbitrlar ekspropriatsiyani baholashda proporsionallik, adolatli muomala va legitim kutishlar mezonlaridan keng foydalanmoqda.

Kanada va Yevropa Ittifoqi davlatlari yangi avlod investitsiya bitimlarida davlatning tartibga solish huquqini yanada aniqroq mustahkamlash orqali investorlar va davlat manfaatlarini o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga intilmoqda.

XULOSA

Xalqaro investitsiya huquqida ekspropriatsiya instituti davlat suvereniteti va investorlar huquqlarini muvozanatlashda muhim ahamiyatga ega. Ekspropriatsiya davlatning qonuniy vakolati bo'lishiga qaramay, u faqat xalqaro huquq normalariga qat'iy rioya etilgan taqdirda qonuniy hisoblanadi.

Bilvosita ekspropriatsiya bilan bog'liq nizolarning ko'payishi investitsiya bitimlarini takomillashtirish, arbitraj amaliyotida shaffoflikni oshirish va davlatlarning mas'uliyatli tartibga solish siyosatini yuritishini taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dolzer R., Schreuer C. Principles of International Investment Law.
Cambridge University Press.
<https://www.cambridge.org/core/books/principles-of-international-investment-law/>
2. OECD. Indirect Expropriation and the Right to Regulate in International Investment Law.
<https://www.oecd.org/investment/investment-policy/indirect-expropriation.htm>
3. ICSID Case Law Database.
<https://icsid.worldbank.org/cases>
4. UNCTAD. Expropriation.
<https://investmentpolicy.unctad.org/>